

השקפה אופטימית

מבט היסטורי סובייקטיבי
מנקודת מוצא אובייקטיבית

אודי מנור

An optimistic outlook: A subjective historical view from an objective standpoint

Udi Manor

מחבר: ד"ר אודי מנור, אורנים - המכללה האקדמית לחינוך

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת:

עורכת ראשית: ד"ר יהודית שטיימן

עורך טקסט ולשון: יחיאל קמחי

עורכת לשון אחראית: עדי רופא

עריכה גרפית: סטודיו צפריר

עיצוב עטיפה: מאיה זמר

מסת"ב: 2-093-530-965-978

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת, תשע"ד/2014

טל' 03-6901406 <http://www.mofet.macam.ac.il>

דפוס: אופסט טל בע"מ

הספר מוקדש
למשפחתי ולתלמידיי -
תודה על הסבלנות.

תודה מיוחדת ליחיאל קמחי על עריכה קפדנית ואוהדת;
תודה לפרופ' איל נווה ולפרופ' מוטי גולני על ביקורת בונה על הספר.

תוכן העניינים

7	מבוא - מה פתאום 'השקפת עולם'?
25	פרק ראשון - מ'תרגיל החפץ' להשקפת עולם כלכלית
39	פרק שני - על טקסט ועל קונטקסט
55	פרק שלישי - היקום, החיים וכל השאר
61	פרק רביעי - ריבוי תרבויות, יהדות ויהודיות
82	פרק חמישי - מהכלכלה המודרנית אל השאלה היהודית
99	פרק שישי - ציונות סוציאליסטית
122	פרק שביעי - הציונות, השלום והערבים
147	פרק שמיני - פוליטיקה
158	פרק תשיעי - לקראת חינוך פוליטי לדמוקרטיה
173	במקום סיכום - עתיד מתוך העבר ולא עבר על חשבון העתיד
176	מקורות

מבוא - מה פתאום 'השקפת עולם'?

טוענים שכבר אי-אפשר להציג השקפת עולם כי העולם מורכב מדי; כי הוא צפוף; כי אין נקודת תצפית שממנה אפשר באמת להשקיף עליו; כי גם אם נצא לחלל כל מה שנראה זה כדור כחול גדול. ומכל מקום לא נוכל אלא לראות שהוא קטן, צדדי ומקרי באוקיינוס האינוסופי של מאות מיליארדי הגלקסיות. הכול נכון. אבל כל אלה הן דווקא עוד סיבות מצוינות לכתוב ספר קצר על השקפת עולם. סיבה נוספת היא שיש לי השקפה - והיא מוצאת חן בעיניי. ואני לא מפסיק לשתף אנשים קרובים בחלקים ממנה. ומכיוון שהיא הולכת ומתגבשת אצלי כל הזמן, ואני מוסיף כל העת לשתף אנשים קרובים בחלקים ממנה, בא כנראה הזמן לרכז את כל מרכיביה במסגרת אחת: בין שתי כריכות, בקובץ אלקטרוני, בזה ובוזה, מה שיצא. אני משוכנע כמו כן שהיא מעניינת מספיק ויש בה כדי לדבר אל יותר מאשר אל אנשים קרובים, והיא חשובה ויש בה משום הבטחה לפוריות חינוכית, חברתית, קהילתית, פוליטית.

ובכלל, כל הטיעונים האלה נגד עצם האפשרות להציג השקפת עולם הם ביטוי להשקפת עולם רווחת בימינו שאפשר לסכמה בשתי מילים: בריחה מאחריות. אין להבין מכך שקבלת אחריות משמעותה הצגת השקפת עולם הרמטית. ולפיכך השקפת העולם שאציג בספר הזה איננה חפה מפיונות או מאזורים שלמים שאינם בהירים ואינם חד-משמעיים, אבל יש הבדל עצום בין אי-בהירות וחוסר חדות הנובעים מתוך השקפת עולם מאורגנת ומחויבת שמתייחסים אליה - לבין אי-בהירות וחוסר חדות כשיטה, כעיקרון, כנקודת מוצא. למשל, אם ידעת שוליותו האסטרונומית של כדור הארץ אמורה להביא אותנו לצניעות ("ענווה קוסמית"), כמו שהמליץ לא מזמן הסופר מישקה בן-דוד בספרו מ-2011 החיים, האהבה, המוות: **מסע לגיבושה של פילוסופיה על פי המדע**, או כמו שהמליצו חז"לינו כבר בפרקי אבות ("דע מאין באת...") או בתהלים ("מה אנוש כי תזכרנו..."), אז מדובר בתודעת יחסיות פורייה ומועילה. תודעה כזו אמורה לחזק בכל אחד מאתנו את חוש הפרופורציה, האמון מעצם הגדרתה על הבחנה בין עיקר לתפל, בין כלי למטרה, בין דרגות של רוע וכן הלאה. דבר אחר לחלוטין הוא להסיק מקטנותו של כדור הארץ מסקנה שממילא 'הכול יחסי', ולכן אין שום חשיבות לפעולה כזו או למחדל

אחר; ואין שחר לתביעה לאחריות חברתית; ואין מוסר, אין טוב, אין רע, אין ערך לחיי אדם.

בשורה התחתונה חובת ההוכחה מוטלת על השוללים את הטענה הזאת: האדם הוא בין השאר יצור מחפש משמעות. משמעות היא צורך קיומי לאדם. אני רוצה להאמין שאין אדם שאינו מעסיק את עצמו בשאלת הטוב והרע, תכלית החיים והאופן שבו הוא אמור להתנהל בתוכם. אין לי דרך לתמוך באמונה הזאת, אבל היא בסיס לאופטימיזם המאפיין את השקפת העולם שלי. יש דרכים שונות לנהל את כל העניין המחשבתי הזה. יש שיטות שונות לסרטט מפות של משמעות, וקרוב לוודאי שאצל רוב האנשים החיים כמוני חיים של שפע כלכלי, חיים שאין בהם איום קיומי של ממש, בוודאי לא מהסוג שאפיין את קרובי המשפחה שלי לפני ארבעה דורות לכל היותר, יש למפות המשמעות האלה צורות שונות, מסקנות מנוגדות וכן הלאה. אבל האדם הוא יצור המשקף על העולם, ולכן מדי פעם, אף שאין זו חובה, יש לי ממש רצון לעשות זאת - לתת דין וחשבון על השקפת העולם, שהיא קודם כול שלי. אבל כמו שיתחוויר בפרקי הספר, לא רק שהיא משותפת בכמה ממרכיביה המהותיים לציבור רחב מאוד של אנשים, אלא שהשקפת עולמי לא הייתה יכולה להיות 'שלי' בלי המגע התכוף והשגרותי, ההכרחי קודם כל לקיומי הפיזי - המגע שלי עם זולתי.

למבוא הזה שני חלקים. החלק הראשון הוא דיון מופשט בשני עניינים מוחשיים למדי: עולמנו החומרי ועולם הידע, או ליתר דיוק מערכת החינוך שלנו. החלק השני מתאר באופן שיטתי ותמציתי את ענייני הספציפי של כל אחד מפרקי הספר. הקורא קצר הרוח מוזמן לדלג ישירות לחלק השני: רפרפו בעניינים לאורך הפסקאות וחפשו את המילים 'הפרק הראשון' המופיעות בהמשך. אני רוצה בכל אופן להמליץ בחום על החלק הראשון של המבוא משום שהוא חיוני להבנתם של כמה מפרקי הספר. ולכן הנה פשרה סבירה: הקורא הסבלן ימשיך כרגיל, כאילו לא כתבתי את השורה האחרונה הזאת כלל. הקורא קצר הרוח ידלג כאמור כמה פסקאות קדימה. ואחרי שיקרא את כל תיאורי הפרקים לפי הסדר, ישוב לנקודה הזאת ויקרא את החלק הראשון של המבוא.

ובכן הנה אנו מתחילים: מאות סטודנטים שזכיתי ללמד בקורסים אקדמיים, ועוד מאות רבות עוד יותר של אנשים שהיה לי הכבוד להרצות לפניהם, ועוד מאות ואולי אלפים שקראו את הבלוגים שלי, כבר מכירים אולי את 'תרגיל החפץ'. זה תרגיל מחשבתי שווה לכל נפש, שקשה לדמיין איך אפשר שלא להצליח לבצע אותו בקלות ומטרתו לשמש נקודת מוצא להרבה מאוד דברים הקשורים

בהשקפת עולם ונובעים ממנה. התרגיל המחשבתי הזה מאפשר נקודת מוצא אובייקטיבית לדיון באופי המסוים של המציאות שבה אנו חיים. חשוב להדגיש כי אין מדובר בתרגיל הישרדות, או בשאלון טריוויה, אלא בתרגיל המתחיל בחפץ מוחשי ומנסה לעבור ממנו אל המופשט, הכללי, הציבורי, החברתי, הפוליטי, הכלכלי והתרבותי, שהם למעשה הפרקים המרכזיים של השקפת העולם, ולכן גם הפרקים של הספר הזה. ועוד: חשוב להדגיש כבר בנקודה זו כי למרות הנטייה הרווחת והמבורכת לראות במסקנותיו היסודיות ביותר של 'תרגיל החפץ' בסיס להשקפת עולם פרוגרסיבית ששוויון ערך האדם הוא הערך המרכזי שלה, אפשר לעשות שימוש באותן מסקנות בדיוק כדי לבסס השקפת עולם ראקציונית שגזל וחמס ורדיפת בצע וכוח הם הפרקטיקות המרכזיות שלה.

התרגיל הוא אישי, והוא מתבצע באופן הזה: על המשתתף לבחור בחפץ כלשהו. החפץ הזה מייצג למעשה שורה אינסופית כמעט של חפצים. זה יכול להיות מחשב, כוס זכוכית, מברשת שיניים או אייפון. באופן תאורטי היה אפשר לעשות את התרגיל הזה עם כל חפץ המשמש אותנו בחיי היום-יום. מכיוון שאין זה אפשרי, כי אין לנו כל כך הרבה זמן, אנו מסתפקים בחפץ אחד. כמו שתראו להלן, זה בהחלט מספיק. ובכן, לאחר שבחרנו חפץ אחד, עלינו לשאול לגביו שלוש שאלות, שהתשובות האפשריות עליהן הן שתיים בלבד: "כן" ו"לא". התרגיל הוא אישי, ולכן השאלות מנוסחות בהתאם. שאלה ראשונה: האם ידוע לי ממה עשוי החפץ? שאלה שנייה: האם ידוע לי כיצד עושים את החפץ? ושאלה שלישית: בהינתן תשובות חיוביות על שתי השאלות הקודמות, האם ביכולתי לייצר את החפץ כמו שהוא, בעצמי? ובכן, אין זה משנה מה הן התשובות על השאלות הראשונה והשנייה, התשובה על השאלה השלישית היא בהכרח, ותמיד, שלילית.

עולה מכך כי בציוויליזציה הנוכחית, במציאות חיינו הממשית, כל אחד מאתנו תלוי לקיומו בזולת באופן מוחלט. זאת טענה אובייקטיבית. אם אף אחד אינו מסוגל לייצר לעצמו אף חפץ המשמש אותו לצורך קיומו, והואיל והחפץ, כלומר כל החפצים, בהחלט קיימים ובהחלט ממלאים את תפקידם, הרי שמישהו אחר עשה אותם. ומכיוון שכשם שאני או אתה איננו יכולים לעשות דבר לבד, הרי שגם 'מישהו' אחר אינו יכול לעשות דבר לבד. ואז או שהחפצים צצו כך סתם משום מקום, או שהם הופיעו כאן בתהליך הכולל הרבה מאוד אנשים: גם מישהו, גם אני, גם אתה וכמו שיתברר להלן וכמו שכל אחד מאתנו בוודאי כבר מבין - רבים, רבים אחרים שותפים לעשייה. קשה להגזים בחשיבותה של התובנה הראשונה

העולה מ'תרגיל החפץ'. כי מסתבר שבניגוד גמור למה שאומרים לנו מבוקר עד ערב, ובניגוד למה שרובנו אומר לעצמו מערב עד בוקר, אולי כל אחד מאתנו יחיד ומיוחד, אך במקביל ובעוצמה לא פחותה של חשיבות, כל אחד מאתנו תלוי לקיומו בזולת באופן מוחלט.

הטענה המדעית הקרה הזאת על התלות האישית של כל אחד מאתנו בזולת, אולי מלבה רגש מסוים אשר ייתכן שקיים בכל אחד מאתנו - הוא רגש הסולידריות או לפחות רגש הקרבה או האמפתיה כלפי בני האדם כולם. אבל כאמור לעיל, יש ביכולתה של הטענה המדעית הקרה הזאת לשמש בסיס לתפיסות עולם מנוגדות בתכלית. הנה למשל בניגוד לימי הביניים או לעת העתיקה, שאז גזל וחמס היו חייבים לקבל צידוק מגבוה, רצוי שמימי ("זהו רצונו של האל"), הנה בימינו כאשר כולם מדברים על 'צדק' ועל 'שוויון', כלפי חוץ לפחות, אי-אפשר, או לכל הפחות קשה יותר, להצדיק חמס וגזל. דווקא 'תרגיל החפץ' מקל על כך, שהרי 'הזולת' בימינו הוא אנונימי לחלוטין. ולכן אם מנכ"ל בנק ידוע בישראל משלשל לכיסו כ-10,000 ₪ בכל שעה, הוא אינו גוזל וחומס אותם מאף אדם ספציפי. סביר להניח שגם מנהל הבנק יודע שאין הסבר כלכלי לשכר של 10,000 ₪ לשעה. את עובדת קיומו מצדיקים בימינו באמצעות קלף מנצח: 'חופש החוזה'. "הדירקטוריון של הבנק החליט" וזה סוף פסוק. מעטים יטרחו אם בכלל לשאול את עצמם כיצד נוצר העושר של הבנק המאפשר לדירקטוריון לחלק שכר גבוה כל כך. 'תרגיל החפץ' תומך בערפול הזה מכיוון שמה שאפשר ללמוד ממנו בהקשר הזה הוא שהעושר העולמי נוצר בדרך אבסטרקטית קשה מאוד לפענוח. אמנם כאמור לעיל מסקנה מתבקשת היא חלוקה שוויונית או לכל הפחות הוגנת של העושר המשותף הזה. אבל כאמור לעיל, האבסטרקציה הזאת תומכת גם באפשרות ההפוכה: צבירה פרטית מקסימלית של העושר הזה. כאשר גורשו היהודים מאנגליה בשנת 1290, רכושם נלקח מהם קודם לכן. הצידוק היה כמובן אלוקי: הם כופרים ואנחנו נבחרים האל. כאשר אדם מסולק מביתו ב-1990, עושים זאת 'כוחות השוק'. אין כאן שום עניין אישי. לא מנקודת מבטו של הנובו-ריש, וגם לא מנקודת מבטו של ה'נובו-הומלס'.

בנקודה זו נותר את האופציה הראקציונית לנפשה. אפשר לסמוך על המולטי-מיליארדרים שהם ידעו לתת לעצמם ולציבור הסברים על אופן יצירת עושרם ומשמעותו החברתית והפוליטית. מן הסתם הם גם סומכים על העובדה שיצירות כמו **מרד הנפילים** (איין ראנד) עדיין זוכות לפופולריות רבה, כמו גם על העובדה שאזרחים רבים אינם עושים את המאמץ להבחין בין 'זכות הקניין' על

סובארו מודל 2003, לבין 'זכות הקניין' על ים המלח. זה המקום לחזור ולנתח את 'תרגיל החפץ' מנקודת המבט הפרוגרסיבית. ובכן, מתובנת התלות עולה קודם כול כי בניגוד לאתוסים הליברליים של 'כל אדם לעצמו', ואין צורך לדבר על 'אדם לאדם זאב', הנה אנו חיים במציאות שרמת החברות שלה היא מאה אחוזים שלמים ומוחלטים. במילים אחרות, אף שאין להטיל ספק בעצם קיומו של האינדיבידואליזם המשמש 'עיקרון מארגן' לציוויליזציה שבה אנו חיים, הנה יש לזכור במקביל שהאינדיבידואליזם הזה מוגבל למדי. זאת ועוד: בניגוד לתחושה אינטואיטיבית וכן לשיח רווח למדי, מתברר מ'תרגיל החפץ' שבפועל אנו סומכים על הזולת באופן גורף. אינני מכיר אדם אחד הבוחן את תוכנה הממשי של שקית החלב שהוא קונה במכולת לארוחת בוקר לבתו היקרה, שהרי החלב הזה עבר עשרות ידניים אלמוניות, חלקן שייכות למתנגדיו הפוליטיים, לאיביו הלאומיים או לשוטמיו העדתיים. מכאן שבפעם הבאה שמספרים לכם כי 'אדם לאדם זאב' או כי 'אין להאמין לאף אחד', נסו לזכור את המספר האינסופי של הפעולות היום-יומיות שעשייתם בעולמכם הממשי המוכיחות את ההפך הגמור והמוחלט: רמת האמון ההדדי גבוהה למדי.

לא פחות חשוב: 'תרגיל החפץ' אומר לנו שמותר להמשיך ולחשוב שהכול בראש, שהכול יחסי ושאלו חיים בעידן של נרטיבים, אבל כל אלה אמורים לעמוד בצלה של האמת האובייקטיבית המוחלטת: כל אחד מאתנו תלוי לקיומו החומרי בזולת באופן מוחלט. לדעתי הכול אמור להיגזר מהתובנה הזאת או לכל הפחות להביא אותה בחשבון. העובדה שאפשר לדמיין מציאות שבה פה ושם שורדים כמה אנשים משום שמצאו באר מים, מערה בטוחה וחמימה וכמה עלים גדולים לכסות לעצמם את הישבן, אינה משנה במאומה את הקביעה האובייקטיבית הזאת. כי כאמור אין מדובר בתרגיל הישרדות, ולכן השאלה אינה אם נחוץ לי או לך המחשב הזה שאני משתמש בו כרגע, או המיקרו-גל המחמם לי את המרק. ברור שמחשב הוא מותרות ואפשר לחמם מרק גם בלי מיקרו-גל. השאלה היא לגבי העולם הממשי, זה שאני חי בתוכו. העולם שבו חיים אתה ואת, אני ואנחנו, כאן וברמאללה, בקאבול ובטוקיו, בערבות מונגוליה ובפסגוניה. במילים אחרות, 'תרגיל החפץ' אינו פחות מנקודת מוצא אובייקטיבית לדיון מושכל ואחראי בהשקפת עולם המתייחסת לעולם שבו אנו חיים, עולם שאנו רוצים לתקן ולשפר.

אבל 'תרגיל החפץ' הוא רק נקודת מוצא. אמנם היא יעילה וחזקה, אבל רק נקודת מוצא. וכמעט כל מה שאוכל לומר בעקבותיה יתבסס על ידע - ידע

משותף, ידע של אחרים, ידע שלי, אבל בכל מקרה ידע. וכדי שהידע לסוגיו ייהנה ממעמד הראוי לו, יש להסיר כבר במבוא את אחד המיתוסים הנפוצים ביותר בשיח הציבורי בכלל ובשיח החינוכי בפרט, ולפיו הידע מתיישן כל שבע שנים. דומה שיקשה על המחפש לאתר את מקור המיתוס הזה. אפשר לנחש שמקורו אי-שם בשנות השישים העליונות, ונסיבות המצאתו יכולות להיות מעניינות מאוד, אך אין להן חשיבות כרגע. חשוב יותר הוא להדגיש את מידת הנזק של המיתוס הזה, שקשה להגזים בהשפעותיו השליליות. ראשית, הוא מיתר את מערכת החינוך בכלל ואת המערכת היסודית בפרט. על פי המיתוס הזה, הרי אין שום טעם בלימוד משהו בין כיתה א' לכתה ו', אם בין ז' ל"ב כבר אבד עליו הכלח.

נוסף על כך למיתוס הזה יש כמובן השפעות דרמטיות על מעמד המורה. המורה הרי מייצג את העולם הישן, עולם הידע המיושן. וככזה, גם משכורת ממוצעת היא בבחינת מתנה שהוא צריך לומר עליה "תודה". גרוע מכך, למיתוס הזה יש השפעה חמורה על הכשרת המורה. מכיוון שהוא פטור מידע שהוא מיותר עקרונית, כל שעליו לרכוש הוא כלים להבחנה בין סוגי לקויות למידה וסוגי אינטליגנציות או קובעים בשלל צבעים. מה הפלא שמספר השעות הנדרש להשלמת תואר הולך ויורד? מה הפלא שבמצב כזה המושג רכישת תואר הולך ונהפך לפשוטו כמשמעו? למיתוס הזה השפעות לא פחות דרמטיות על מעמד בית הספר. מכיוון שלא לומדים בו דבר, או לומדים ידע מיותר ומיושן, הרי תפקידו מתמצה ב'שמירטוף'. מובן מאליו כי כל השקעה בבתי הספר, חוץ מאשר בתשתיות ביטחון ובטיחות, היא בבחינת ברכה לבטלה. על רקע הזה קל להבין מדוע המיתוס הזה משמש כרוח גבית לבתי הספר הייחודיים למיניהם, אשר בהינתקם ממסורות הידע המאובן של פעם, מצליחים לספק לילדי העתיד לא ידע, כי אם כלים, וזאת לא באמצעות מורים מיושנים כי אם באמצעות אנשים שתפקידם 'לאפשר' ולא חלילה ללמד. אפילו מושג עברי חדש המציאו לרגל המאורע: 'אֶפְשֵׁר', המילה המקומית לעוד יבוא אישי מאמריקה, שם גילו כבר מזמן שאין צורך במורים, אלא רק ב-facilitators.

חשוב להדגיש כי למיתוס לכשעצמו תפקיד אנושי, אישי וחברתי חשוב מאין כמוהו. למיתוס היכולת ליצור מחויבות לפעולה. אדרבה: לא רק שאי-אפשר בלי מיתוסים, אלא שבכל מיתוס יש גרעין של אמת. ובמקרה שלנו, אכן הידע מתיישן ומתיישן ומתיישן, ואכן ישנו ידע שאיננו רלוונטי. אלא שכשם שלפרי יש לא רק עסיס אלא גם גרעין, קליפה וגבעול יבש, כך יש עיקר ותפל בכל מיתוס. ובמקרה

שלנו דומה כי התפל אינו רק עולה על העיקר, אלא הוא ממש קובר אותו. מן הבחינה הזאת המיתוס הזה אינו שונה בהשפעותיו ממיתוסים קרובים אחרים, גם הם פרי הבאושים של הפוסט-מודרנה, כמו למשל מיתוס המילניום, מיתוס 'הגלובליזציה' ומיתוס 'הכפר הגלובלי'. המשותף לכל אלה הוא דרמטיזציה סנסציונית של תהליכי השינוי המהירים, ששיאם במשיחות הטכנולוגיות: הסגידה לכל מכשיר או גאדג'ט, שעצם קיומו הוא בבחינת "מהפכה", לא פחות. אין ספק. מיתוסים נקנים ברצון ואנשים אוהבים דרמות. וגם זה: המרחק בין דרמה טובה לסנסציונליזם זול אינו תמיד ברור, בעיקר בעידן השעתוק הטכני. כך או אחרת, הדרמה האמיתית מתרחשת כל הזמן, והיא דורשת לימוד, לימוד ועוד לימוד. ולימוד כזה חייב להניח למיתוסים דרמטיים ולהתייחס לדרמה של המציאות, אשר במרכזה תשתית ידע יסודית שאיננה משתנה, איננה נעלמת ואיננה מתיישנת כל שבע שנים: **תלות קיומו של כל פרט בזולת באופן מוחלט**, אותה תובנה שנגזרה מ'תרגיל החפץ'. זהו מצב היסטורי חדש יחסית של מאות שנים מעטות במקרה של ארצות ואזורים מסוימים ושל דורות אחדים ברוב אם לא בכל המקרים האחרים. אנו חיים בציוויליזציה מתועשת של חלוקת עבודה דינמית, אינדיבידואלית, אנונימית ומדעית. ציוויליזציה זאת מבוססת בעיקרה על אנרגיה זמינה ויעילה, גלובלית ובלי הפסקה (הידיעות על סופה הקרב כבר בנות מאה; בפועל ברור כי כדור הארץ הוא חבית ענקית של נפט, גז ופחם). פירותיה מתחלקים מסיבות פוליטיות באופן לא שוויוני ההולך ומחריף, ולפיכך הציוויליזציה שלנו נתונה בקביעות ברמות שונות של משבר, ולכן מתקיימים בה קונפליקטים אלימים שאף פעם, בינתיים, לא די להם.

זה ידע שאיננו מתיישן. אדרבה, אם לנקוט את מספר הקסם של המיתוס הנדון, בכל שבע שנים הוא רק מועצם. אבל לא רק כל שבע שנים אלא שלמעשה בכל יום ויום. זה מצב הנובע מיכולתו המדעית של האדם לרתום את כוחות הטבע לשם קיומו, וזה בדיוק מה שעשוי למוטט על האדם את הטבע כולו ולהכריח את המין האנושי. ההווה והעתיד של האנושות תלויים בהבנה ובהפנמה של המצב הזה, ואם יש שחר לססמה המנחה כל מורה ומנהל בכל בית הספר - "להכין את הילד לחיים" - הרי שכאן הססמה הזאת פוסקת להיות ססמה ונעשית לתוכנית פעולה. וכדי שהתובנה הזאת - תלות קיומו של כל פרט בזולת באופן מוחלט - תהיה הכותרת הראשית לתוכנית פעולה חינוכית של ממש, על העוסקים בחינוך ועל הסביבה המביטה בהם בביקורתיות לגיטימית, אם כי בדרך כלל לא עניינית, לוותר באופן מוחלט על מיתוס התיישנות הידע. וְדוּק: אין בכוננתי לטעון שאין

ידע חדש, אלא שיש להבחין בין ידע המופק כפועל ישיר של ההתמחות, שהיא בלי ספק המנוע החזק ביותר של התפתחות הציוויליזציה הנוכחית, לבין ידע תשתיתי אשר מצד אחד אפשר את ההתפתחות הזאת ומצד אחר היו בלעדיו הישגיה של ההתפתחות הזאת מוטלים בספק. רוב הידע החדש, שאכן מכפיל את עצמו במהירות, הוא ידע תלוי התמחות, אם בתחומים הטכניים ואם בתחומים החברתיים. כך הוא למשל הידע הרב בתחומי מיזוג כלי רכב, ריתוך אלומיניום, קידוחי מים או ניתוחי ראש, ועל אחת כמה וכמה כשמדובר בהכפלת הידע הדרוש לבניית כלים לעיבוד ידע ולאחסונו המתאפיינים במזעור הנפחים ובהכפלת היכולות של כלים אלה - וזאת בקצב מסחרר.

עובדת גידול נפח האחסון של 'הדיסק און קי' או מהירות עיבוד הנתונים באייפון, איננה אמורה לייתר את חובת הלימוד השיטתי של השאלות החברתיות, הפוליטיות, הכלכליות והתרבותיות שלנו. שאלות אלה הן כל מה שנובע מהשאלה הנצחית: "כיצד הגענו עד הלום?", שאלה שהיא חיונית לשאלה החשובה באמת: "לאן ממשיכים מכאן?". באופן דומה, גם הכפלת הידע הבאה לידי ביטוי במחקרים נקודתיים בתחומי החברה למיניהם (נתוני תוחלת חיים, אינפלציה, תפוקת נפט, שינויי אוכלוסין, הגידול בחור באוזון, ממוצעי משקעים רב-שנתיים ועוד), אינם מהווים פטור מעיון בשאלת ה'מאין' ובשאלת ה'לאן'. תלמידי תיכון אינם מומחים. יום אחד הם יהיו מומחים. אבל עד אז עליהם להתמחות בראייה כוללת של ההווה האנושית, כלומר על בית הספר לאפשר לאזרחי העתיד התמחות באנטי-התמחות. שכן גם אם לא כל תלמידינו יהיו מדעני מחשב, אטום, מים, ניהול או חברה, אין ספק שהם יהיו אזרחים בציוויליזציה הנשענת על מה שהמדעים למיניהם מצליחים או נכשלים להבין ולעשות. ולכן חובה אזרחית של אזרחי ההווה היא לצייד את אזרחי העתיד בתובנות בסיסיות הנוגעות לחברה שהם שותפים בה, שבעתיד יהיה עליהם לנהל, לתחזק ולתקן.

כבר לפני מאה שנה כמעט הזהיר הנביא המודרני, הפילוסוף הספרדי הדגול חוזה אורטגה אי-גאסט, מפני "ברבריות ושמה התמחות", הנובעת מבורות מלומדת ונשענת על התופעה שהגדירה כ"אדם המרוצה" או "האציל היורש". אורטגה אי-גאסט הזהיר מפני התופעה של אדם היורש את הציוויליזציה המורכבת שבה אנו חיים וכוללת הסדרים המאפשרים לו להיות "מרוצה" כל העת. זאת מפני שרצונותיו מוגשים לו בלחיצת כפתור, אך הוא מתנהג כלפיה כמו "אציל" אשר ירש אחוזה מפוארת שהשיגו קדמוניו בעמל רב, והוא - "האציל היורש" - עוטה את מחלצות האביר, אבל השיל מעליו את ערכי האבירות חוץ

מהשריון ומהטקסים. היחס האופנתי בימינו אל הידע יוצר בדיוק את "האדם המרוצה", היורש את אחוזת הציוויליזציה המודרנית, בלי שיש לו הכלים להתמודד עם מורכבותה ובלי שהוא חש צורך ערכי לעשות כן. כך, הוא עוטה את שריון הצעצועים הטכנולוגיים ומנהל את טקסיה של הציוויליזציה הזאת: תארים, דיפלומות, הערות שוליים, תקינות פוליטית וביקורתיות.

כמות המאמרים המתפרסמים כבר הייתה למשל ולשנינה, תופעה העולה רק מהעיקרון הידוע "פרסם או תיעלם" (publish or perish). העיקרון הזה מניח שב"פרסום מאמר" הדגש הוא ב"פרסום" ולא ב"מאמר", והדברים ידועים. רק ממספר כתבי העת הלא אפשר לקבל כאב ראש. ולכן, לכאורה, לא רק בממד הטכנולוגי "הידע מתיישן בכל שבע שנים" אלא גם בממד שבו עוסקים מדעי הרוח והחברה. ואם כאלה הם פני הדברים, מה פלא שחכמי העדה כבר מדברים על פערים דוריים של שנתיים בלבד? על התהום הפעורה כביכול בין המינים, בין העדות, בין התרבויות? מאות אלפי מאמרים בשנה הם מאות אלפי מאמרים בשנה. הכמות הזאת אינה משנה את המצב האנושי הבסיסי הנוכחי: תלותו של כל פרט לקיומו בזולת באופן מוחלט. מציאות זו לא תשתנה גם אם נעצים עד בלי די את המסר האינדיבידואלי שלפיו "כל אחד יחיד ומיוחד" ולכל אחד "הזכות לכבוד והחובה לכבד" כמו שקראה תוכנית שנתית של משרד החינוך לפני יותר מעשור. הפרדוקס הזה שבו נתון האדם המודרני (כולל זה המכנה את עצמו 'פוסט-מודרני') - שבו מצד אחד הוא תלוי לקיומו בחברה ובזולת, אך מצד אחר הוא מוסיף לטפח את האינדיבידואליזם שלו שלעתים הופך לניהיליזם - לא ישתנה אם יפורסמו בשנה הקרובה מיליון, שני מיליון או שלושה מיליון מחקרים שיוכיחו 'פערים דוריים' המתקיימים כבר במרווחי זמן של שבועיים, ועל התפתחותן של שפות אינטימיות וסגורות. במילים אחרות, יש ידע חברתי-אנושי-מודרני בסיסי, שאינו מתיישן לא "בכל שבע שנים" ולא בכל שבע שעות. הוא פשוט אינו מתיישן.

אדם שאיננו טורח למקם את האינדיבידואליזם הקדוש שלו בהקשר חברתי רחב, במקרה הפחות גרוע משלם מחיר כלכלי ופסיכולוגי, כאשר בורותו בנוגע למורכבותה של הציוויליזציה שבה הוא חי הופכת אותו לאדם תלותי ב"קוסמים" למיניהם המייצרים בשבילו שירותים המעמידים לרשותו כלים והמאפשרים לו את חייו הפרטיים. "קוסמים" כאלה דורשים את שכרם הכלכלי והמעמדי, כאשר בראשם עומד "הקוסם" הגדול ביותר, "הקוסם מארץ עוץ", שבאמצעות מניפולציות ש"האדם המרוצה" עיוור להן - כי הרי הידע "מתיישן כל שבע

שנים ולכן הוא איננו רלוונטי" - הוא מושך במנופים ובחוטים וגוזר לעצמו קופון (במקרה קיצוני שכר "הקוסם" עומד כאמור על 10,000 ₪ לשעה ויותר). במקרה הלא פחות גרוע מכרסמת תופעת "האדם המרוצה" בדמוקרטיה בכלל, ובתשתיות הכלכליות והחברתיות שבבסיסה. כשם שידע הוא - כלומר אמור להיות - עניין נרכש, מבני ומצטבר, ולכן הוא בהכרח - כלומר אמור להיות - ציבורי, כך גם הדמוקרטיה על תשתיותיה. לא תיתכן דמוקרטיה מופרטת גם אם אחת ממטרות הדמוקרטיה היא הגנה על הפרט. אדרבה, על הפרט להבין שבמציאות המורכבת כל כך שבה הוא חי, תנאי למימוש זכויותיו הוא פעולה מתמדת ומחויבת לחיזוק המרחב הציבורי.

האתגר הוא לפתח ולטפח גישה מאוזנת, אנושית ורצינית יותר להתפתחות הידע. צעד הכרחי הוא ויתור עקרוני על ההבחנה הקשיחה בין מדעים מדויקים למדעים האחרים. לא שאין הבדל בין ביולוגיה לסוציולוגיה או בין חקר המוח להיסטוריה של מנהיגים, אך בתשתית של תחומי ידע אלה, הנשענים על התמחות הולכת ומעמיקה, קיימת הגישה המדעית המניחה ומחייבת התייחסות עניינית, רצינית, אנושית ומאוזנת לכל דבר ועניין. המדען, יהיה עניינו אשר יהא, ותהיה התפוקה הכלכלית של מחקרו אשר תהא, ניגש, או לפחות אמור לגשת לתופעות כמו שהן, תוך כדי מודעות לסכנות שבהטיה, ומנסה להבינן ולהסבירן במעט המחזיק את המרובה. ההתמחות בהתמחות לא תבוא על חשבון המבט הרחב, המקיף, המחפש את ההקשרים הכלליים, החברתיים, המוסריים. המבט הרחב הזה גם הוא דורש תשומת לב, השקעת זמן ולימוד, ולכן אפשר לכוונתו התמחות באנטי-התמחות או התמחות באינטגרציה. השקפת עולם מעצם הגדרתה היא מהלך של אינטגרציה, שבאופן פרדוקסלי לכאורה יוצא לדרכו על בסיס נקודתי לכאורה: 'תרגיל החפץ'.

לא תהיה זו משימה פשוטה כלל להראות למשל כיצד מ'תרגיל החפץ' אני מגיע למשל לציונות הסוציאליסטית. אבל אני מקווה להצליח. עד אז - כמו גם לשם כך - הגיע הזמן לצעוד עוד צעד אחד קדימה: 'תרגיל החפץ' היה אמור לעורר לפחות שתי שאלות, אחת טכנית ואחת מוסרית. השאלה הטכנית היא זאת: אם אף אחד אינו מסוגל לייצר דבר בעצמו, הכיצד אנו חיים בעולם עתיר חפצים עד כדי כך שיש האומרים בצדק שקצת הגזמנו? (בשלב זה לפחות, אין לי שום כוונה לעסוק בהיבטים המוסריים של השאלה הטכנית, אלא להותיר אותה בפשטותה ובמיקודה הטכני). השאלה המוסרית היא זאת: אז מה, האם כלנו חבורה של טפילים המתקיימים על בסיס מאמצים של מישהו אחר?

הפרק הראשון, הכלכלי, ינסה להשיב על השאלות האלה במאמץ מודע ושיטתי להימנע משימוש במונחים מקצועיים מדי. התשובות בקצרה הן אלה: התשובה על השאלה איך יש כל כך הרבה חפצים דווקא במציאות שאף אחד אינו מסוגל לייצר דבר בעצמו, היא 'חלוקת העבודה'. איש אינו מסוגל לייצר חפץ כלשהו, אבל כל אחד עושה משהו. טוב, לא כל אחד, אבל רובנו. 'חלוקת העבודה' היא רק החלק הראשון של התשובה. עוד חלקים שלה יובאו בפרק הראשון. מבחינה מוסרית אין שום בעיה עקרונית בכלכלה של חלוקת העבודה. עם זאת, טענה זו איננה באה על חשבון החובה לדון בשאלת תרומתו של כל אזרח למעשה המרכבה הכלכלי העצום שממנו כולם נהנים באופן כזה או אחר. ומכאן עולה שכוונתו של הפרק הראשון היא להראות איך מאותם מרכיבי מציאות אובייקטיביים אפשר לרקוח תבשילים כלכליים-פוליטיים מנוגדים הן בתחום יצירת העושר והן בתחום חלוקתו. גילוי נאות: מצד אחד אין לי שום כוונה להסתיר את השקפת העולם הכלכלית-פוליטית שלי: סוציאל-דמוקרטית. אבל מצד אחר אני מקווה שבאמצעות הדיון האובייקטיבי על אופי הכלכלה המודרנית, עמדתי הסוציאל-דמוקרטית לא תתקבל כשרירותית או כסתמית. במילים אחרות, בניגוד לטענה מרכזית בשיטתו של פרופ' ישעיהו לייבוויץ' המנוח, שלפיה "על ערכים לא מתווכחים אלא נלחמים", ברצוני להציע בסיס אובייקטיבי לתפיסתי הערכית הסובייקטיבית. מהלך כזה מגדיל את סיכויי 'הדיאלוג-לשם-שכנוע' ומקטין את הצורך ב'מלחמה'.

בהמשך ישיר להיגיון זה, ינסה הפרק השני לתת תשובה על השאלה "למה אני מתכוון כשאני אומר משהו", כלומר על מה מתבססים טיעוני. אם תרצו, הפרק השני מתמקד ביחס שבין דעה לבין ידיעה. שני המושגים המרכזיים שתופסים בו מקום הם 'טקסט' ו'קונטקסט', שבצוותא עם עוד מילים מאותה משפחה כמו 'סבטקסט', 'קונוטציה', 'קונטנט' או 'טקסטורה', יוצרים שדה עשיר של משמעויות. 'סבטקסט' כלומר מסר סמוי; 'קונוטציה' כלומר הרמז; 'קונטנט' כלומר הכלה ותוכן; 'טקסטורה' כלומר מארג. וגדולים ובקיאיים ממני כבר עמדו על היחס המעניין בין יצירת אריגים לבין 'הטקסט' ו'הקונטקסט' כמחולליו ומבטאיו של מארג החיים האנושי. בפרק זה יש למעשה הצצה לחדר המכונות שלי, לאופן שבו אני מבסס טיעונים חזקים ושולל טיעונים חלשים. בין השאר אסביר בו כיצד אפשר לשקר באמצעות עובדות, וכיצד 'תרגיל החפץ' מוביל אותנו גם ל'פירוק והרכבה' שהם לדעתי שני המושגים המרכזיים המאפיינים את הציוויליזציה שבה אנו חיים.

הפרק השלישי יתמקד בתשובות על שאלות שמאז ומעולם הטרידו את האדם, אותה חיה המחפשת משמעות. תשובות חלקיות ומהוססות ובכל זאת תשובות בעלות מסר ותוכן. הנחת היסוד של הפרק הזה היא שכל הדתות, גדולות כקטנות, התפתחו והתקיימו על יסוד התשובות שהציעו על שאלות מקור היקום, מקור החיים ותפקיד האדם. היום, אחרי בערך 400 שנות מחקר מדעי שהתבסס כמובן על מקדמות מהעת העתיקה, כבר ברור שכל התשובות שנתנו כל הדתות אינן עומדות במבחן המציאות שהמדע חושף לפנינו. התשובות המוטעות הללו שנתנו הדתות נבעו קודם כל מקוצר ידם של מי שסיפק אותן. קוצר היד הזה מהותי לאדם, לכל אדם, המתבונן בעולם ויודע שלעולם לא יבין, לעולם לא ידע, לעולם לא ישיג את התשובות על שאלות היקום והחיים - למה, איך, ממת, לשם מה? קוצר היד הזה הציב את איינשטיין ואת האדם הקדמון על דרגה אנושית אחת. אלא שבשונה מהאדם הקדמון, לאיינשטיין, ולפניו לאישים ובהם קופרניקוס, קפלר, גלילאו, ניוטון ורבים אחרים, היה יתרון קטן אחד: בהיותם מודעים לקוצר ידם העקרוני החליטו לנסות ולפסל דרך להבנה חלקית לפחות של היקום. לשם כך הם ויתרו על מוסכמות ועל דעות קדומות, ובאמצעות השכל הישר פיתחו כלים שאפשרו להם לנסח את קוצר ידה של התפיסה האנושית ולסמן את גבולותיה. מאותו הרגע רשימת הניסוחים וגבולות המפה הלכו וגדלו.

מודעות האדם לאפסותו בניסיונו להבין את מסתרי היקום ולהתמודד עם אסונות הטבע המלוות את קיומו יצרה את הדתות למיניהן. הדתות נשלטו על ידי אנשים שהיו אמורים לדעת טוב יותר מכל אחד אחר עד כמה שהם קטנים ועלובים. בפועל התרחש ההפך הגמור: שליטי הדתות הגביהו את לבם. מפרעה שראה את עצמו כ"גו האלוהי" (כלומר כחלק ממשי ופיזי של האלוהות!) ועד לאפיפיור המחזיק במפתחות השמים. מהרגע ההיסטורי שמערך השליטה האדיר הזה החל להיסדק, נדחקו אל הסדק גישות צנועות של שכל ישר בעל אופי מדעי. אין זה מיותר להזכיר שמערך השליטה הזה, בכל הדתות המונותאיסטיות, ביסס את יעילותו בין השאר על פיקוח צמוד על ההתנהגות המינית.

כך או אחרת, הסדק בקיר האטום של הנחרצות המונותאיסטית-מסורתית לסוגיה הלך וגדל עד שהמערך הדתי כולו קרס. היום נותרו ממנו שרידים. 'לדתיים' המערך הזה מהווה תערובת של 'מסורות' וכללים מנחים להתנהגות בעיקר בתחום הפרט. במקרים אחרים אנשים מוצאים נחמה בהסברים מפולפלים על ההווה, שאפשר לראותם כעוד ביטוי לחיפוש "רוחני". הדת כנחמה, כמערכת כללי התנהגות ואפילו כביטוי לחיפוש המבורך לשעצמו אחר "רוחניות", איננה

מזיקה כמובן, אך בכל מקרה התפקידים האלה מעידים על מיעוט דמותה של הדת ומיקומה בעולמנו, יחסית לתפקידה, לדמותה ולמקומה עד לפני כמאתיים שנה. הנוכחות של הדת בשיח הציבורי בעיקר בדור האחרון (במזרח התיכון לפחות מאז המהפכה החומייניסטית ב-1979) מוכיחה לכאורה שטענותיי על המקום ועל התפקיד של הדת נכונות לכל היותר ל'מערב', שגם בו קל להצביע על החזקה בדמוקרטיות כנתונה בתהליך של 'חזרה בתשובה'. אלא שבחינה רצינית של ארצות הברית ושל העולם המוסלמי תגלה שהמהפכה שעברה על הדת לא נעצרה בים התיכון, במפרץ הפרסי או בהדסון. בארצות הברית הדת היא עוד מכשיר לגיוס פוליטי הפועל כמעט כמו כל דבר בארצות הברית על פי כללי השוק. באיראן, עצם קיומן של 'משמרות מהפכה' אלימות, הנוקטות טרור והפחדה בבית ובחוץ, מוכיח זאת. באחת, יהיה לבושו של מאן דהוא אשר יהיה; יצהיר על עצמו שהוא "מאמין" ככל שיצהיר; לא הלבוש ולא ההצהרות ישנו את עובדת מודעותה של האנושות לאינסוף גדול ולאינסוף קטן המסתמך על תצפיות מדעיות ומלמד כי החילוניות היא נקודת הייחוס המרכזית היום לכל הכרעה אנושית. חילוניות כמובן של מדידת הישגים וההתנהגות במונחי 'כאן ועכשיו' ולא במונחי גן עדן ועולמות טרנסנדנטיים. נקודת הייחוס החילונית הזאת מתאפיינת כמובן בריבוי האפשרויות. מצד אחד היא תומכת בהומניזם פרוגרסיבי השם דגש בחיי האדם - כל אדם - כמדד להתנהלותן של חברות ושל מדינות. מצד אחר החילוניות הזאת עלולה לגרום (והיא לא פעם אכן גורמת) להופעת מוטציות למיניהן: ניהיליזם, אנארכיזם, מיסטיקה ועוד.

הפרק הרביעי יצא לדרכו מאותו צומת דרכים היסטורי, מאותו סדק באמונה התמימה, שפינתה את מקומה למה שאפשר לכןות 'ספקטרום' הזהויות התרבותיות בימינו. נקודת המוצא תהיה הפלורליזם האנושי דה-פקטו או ההטרוגניות של חוויית הזהות האנושית. אומרים שיש בעולמנו כ-5,000 שפות שונות. דתות ואמונות יש בסדר גודל דומה, והדברים ידועים. בארץ-ישראל של המאה ה-19 למשל, היה אפשר להבחין בין כחמישים קבוצות שונות של בני אדם. ברוסיה של ערב מהפכת 1917 חיו זה בצד זה בנותיהם ובניהם של כמאתיים קבוצות שונות של בני אדם. ארנסט גלנר, בחיבורו החשוב והמוכר לאומים ולאומיות (1994), אשר שימש לי כמקור השראה חשוב מאוד לפיתוח השקפת עולמי, כתב על 8,000 קבוצות כאלה הקיימות בעולמנו. זאת זוית ראייה אקוטית וקריטית משום שהיא מבטלת למשל טענה פוליטית מוכרת במקומותינו על "מרחב ערבי בין האוקיינוס למפרץ", כשלמעשה בחבל ארץ עצום זה קיימות עשרות רבות

של תרבויות ותת-תרבויות - אתניות, לאומיות ואמוניות. אין מדובר בהבחנה טריוויאלית. מי שמאמין בשוויון ערך האדם ומקבל את מציאותן של תרבויות וחברות מרובות, אמור לשאול את עצמו מה הם ההסדרים והכללים אשר יבטיחו לכל קבוצה כזו מקום תחת השמש, כלומר מהי השיטה הפוליטית שתבטיח זאת. בעל כורחו יבוא לידי מסקנה שלאומיות לא רק שאיננה מנוגדת להומניזם, אלא שהיא אולי תנאי הכרחי לו. אך הפרק הרביעי רק יפתח בהערה היסטורית על עצם ריבוי של התרבויות ועל תפקידן המשותף לתת מענה לצורך של האדם בהשקפת עולם ובמשמעות. את מרב תשומת הלב ייתן פרק זה לתרבות שלתוכה נולדתי ובתוכה אני מתקיים: התרבות היהודית. נכון, היה אפשר לפתוח ישירות בה בלי להזכיר אפילו את המובן מאליו - קיומן של עוד כמה אלפי תרבויות - אבל על פי השקפת עולמי מדובר במהלך חשוב, הכרחי ממש, כי מטרתו לחזק עמדה בעייתית מאוד במקומותינו: ההכרה במקריות. כן. לא עם בחירה, ולא גורל, ולא ציווי דתי או היסטורי. אני יהודי במקרה. התודעה הזאת שיכולתי להיות סיני או קווקזי דווקא מחזקת אותי. גם כאדם יהודי וגם כמחנך בחברה שהרוב בה יהודי. אדרבה, למיטב הבנתי היא מחזקת את היהדות ואת היהודיות גם יחד בהישענה על בחירה ולא על 'גורל', 'כורח' או 'רדיפות'.

ועוד משהו על הפרק הרביעי. הוא ישפוך אור על ממד הבחירה הנזכר על ידי כך שישים את הדגש בזהות היהודית-ציונית. והרי ציונות היא קודם כל בחירה והכרעה. המניע המרכזי של הציונות היה רנסנס יהודי, לא אנטישמיות, פוגרומים או שואה - אף שגם אלה תרמו את שלהם להתעוררותה ולהגשמתה. בין שאר מרכיביה הייחודיים יש להדגיש את העובדה שלא רק שציונות לא התקיימה בתקופתו של אברהם אבינו או של הרמב"ם, אלא שלא הייתה יכולה להתקיים. לא משום שליהודים בימינו או מאז ימי הרצל והעלייה הראשונה אכפת יותר מארץ-ישראל. נהפוך הוא. אין צל של ספק שארץ-ישראל הייתה מושג מרכזי במחשבתם של הרס"ג, של הרמב"ם ושל הגאון מווילנה. השאלה היא מה הייתה ההשפעה המעשית של מרכיב זה בתרבותם היהודית. ברור כי התשובה לשאלה הזאת שונה בדורות האחרונים באופן דרמטי. הרי אין ספק כי מבחינתם של הרס"ג, הרמב"ם והחח"ם-סופר הייתה ארץ-ישראל יקרה לא פחות מאשר להרצל, לטבנקין או לז'בוטינסקי. והנה שלושת האחרונים, וגם וייצמן ובן-גוריון, שרת וארלוזורוב, דיזנגוף, רחל המשוררת, חיותה בוסל והנרייטה סאלד ורבים ורבות, טובות וטובים, אחרות ואחרים, הם אלה שהקימו בארץ הזאת בית לאומי לעם היהודי. בדיוק באותו הזמן, החרדים הסיקו מסקנה הפוכה שהתבטאה

בהוקעתם של האורתודוקסים הציונים דווקא! יתר על כן, לא זו בלבד שלא השתתפו בבנייתו של אותו בית לאומי, אלא עשו ככל אשר ביכולתם לתקוע מקלות בגלגליו, ומשעמד הבית רבים מהם הוסיפו - ולא מעטים מהם עדיין מוסיפים - לשקצו ולגדפו. הפרק הזה יתמודד לפיכך גם עם השאלה המתבקשת: "הכיצד?!"

הפרק החמישי יציע לציונות הסבר נוסף, כשהפעם זווית הראייה אינה ריבוי התרבויות של בני האדם - שהיהדות היא אחת מהן והציונות היא אחת הדרכים למימושה - אלא 'תרגיל החפץ' דווקא. הטענה המרכזית בפרק זה היא שהתנאים שהביאו למציאות המיוצגת באמצעות 'תרגיל החפץ' הם בדיוק אותם תנאים שיצרו את 'השאלה היהודית' שעליה ניתנו תשובות שונות ומנוגדות, שאחת מהן היא הציונות. על סמך פרשנות אוהדת אך ביקורתית לטענה חשובה מאוד המופיעה בספר **קיצור תולדות האנושות** (הררי, 2011), ברצוני לטעון שהציונים הראשונים שאפו להביא את 'אירופה' לארצם הישנה-חדשה. 'אירופה' כלומר מערכת הסדרים חברתיים-כלכליים מסוימת שיש בכוחה להגדיל את יסוד הוודאות החומרית בחייהם של היהודים ושל הלא-יהודים החיים במחיצתם. הפרק הזה הוא בבחינת 'אפליה מתקנת' לטובת הממד החומרי של הדיון בציונות, המתאפיין מטבע הדברים בדגש על 'זהות', על 'אמונה' ועל 'ערכים', עניינים חשובים מאוד, אלא שבמקרה הטוב מספקים לה הסבר חלקי בלבד. לאפליה המתקנת הזאת עוד תפקיד חשוב: בצד תרומת ההסבר החומרי להבנת העבר, יש בו משום תרומה ממשית להבנת ההווה. אחרי המחאה החברתית בקיץ 2011, אין צורך להסביר מדוע הבנה כלכלית של המציאות היא חיונית לכל אזרח ואזרח.

בהמשך לאותו היגיון, מטרת **הפרק השישי** היא להסביר מהו סוציאליזם ומהי ציונות סוציאליסטית: מה הייתה, מה היא מנסה להיות עכשיו, ומה אולי תהיה. זה פרק חברתי (וגיבורו המרכזי הרעיון השיתופי בכלל והקיבוץ בפרט) ופוליטי (וגיבורו המרכזי הסוציאליזם הציוני בצורתו המפלגתית). המושג 'שמאל' יתפוס בו מקום מרכזי ובסופו של הפרק אמור הקורא למצוא את עצמו במקום שבו תהיה בידו השקפת עולם שבאמצעותה יוכל אולי להבחין באופן בהיר יותר בין עמדות פוליטיות וחברתיות שמקובל לסדרן על ציר שבין 'ימין' ל'שמאל'.

בהמשך ישיר למגמה לתרגם רעיונות למעשים יעסוק **הפרק השביעי** בפוליטיקה הציונית והעולם הערבי בכלל, תוך כדי התמקדות בסכסוך היהודי-פלסטיני. 'האביב הערבי' שפקד את האזור לפני כשנתיים ומתברר יותר כחורף מוסלמי, מחייב התייחסות מיוחדת. דברים שכתבתי ממש בעיצומה

של ההתרגשות הראשונית שהתלוותה לדיווחים על הפגנות המיליונים ברחבי המזרח התיכון, ישמשו כאן כבסיס לביקורת עצמית וגם כבסיס לקראת הימים הבאים. בפרק זה יתארח דניס רוס, שכתב לא מזמן כמה דברים חכמים מאוד בנושא.

ואחרי הפרקים שעסקו בין השאר בהיסטוריה פוליטית יתמקד הפרק השמיני בפוליטיקה 'נטו'. אמנם אי-אפשר בלי דוגמאות, אבל הפעם הדוגמאות ישרתו את המאמץ להסביר מהי פוליטיקה בכלל ומהי במציאות דמוקרטית בפרט. השורה התחתונה של הפרק הפוליטי היא שעד שלא נלמד להבחין בין כוונות לתוצאות, בין דימויים למהויות, בין כלים למטרות, בין שותפים ליריבים, בין הרצוי למצוי, בין האפשרי לנשגב, בין מלאכים (או פסבדו-מלאכים) לבני אדם, בין השעון החינוכי לשעון הפוליטי, בין מצב סטטי לבין תהליך, וכן הלאה, נמשיך לדשדש במי האפסיים של שיח ציבורי רדוד. אחת מתוצאותיו המדידות של השיח הרדוד הזה היא הירידה המתמשכת בשיעור ההשתתפות האזרחית בתהליכים הפוליטיים הפורמליים (בחירות) והוולונטריים (חברות במפלגות למשל) גם יחד. תוצאה אחרת, מזיקה במיוחד, היא תופעת "האכזבה מהבטחות של פוליטיקאים" המגבירה את הפניית הגב להליך הדמוקרטי בכללותו. הבנה רצינית יותר של הפוליטיקה על שני צדדיה - המוצהרים ("הבטחות") והממומשים ("וקיומן") - לא רק תבלום את השחיקה במעמד הפוליטיקה אלא תקטין את הפער המטריד בין שיגעון הציפיות המוגזמות ביום הבוחר, לדיפרסית האכזבות ביום שאחרי הקמת הממשלה. סביר להניח שתהליך כזה יבטל או לפחות ימעיט מאוד את הטרגי-קומדיה הרווחת בישראל מאז ימי רפ"י (1965), כאשר לקראת כל מערכת בחירות צצה לה הבטחה של 'פוליטיקה אחרת' ש'פעם אחת ולתמיד' תביא לשינוי מוחלט וגורף. באחת, בכוונת הפרק השמיני להראות כי הבנת הפוליטיקה היא עניין אפשרי, וכי מדידתה אמורה להיות ביחס לאפשרויות הממשיות הנגזרות ממצאות נתונה. בדרך כלל האפשרויות אינן רבות ומכל מקום אינן מושלמות. אף יחצ"ן ואף כוכב שביט שנפל לפוליטיקה מהצבא, מהאקדמיה או מהתקשורת לא ישנה את מהותה הבסיסית של הפוליטיקה, אמנות האפשר בעיצוב המציאות. **הפרק התשיעי** יחזור מהעיון הפוליטי אל החינוך לדמוקרטיה. הפרק הזה מבוסס על המאמר האקדמי הראשון שפרסמתי, שעד היום, תריסר שנים לאחר שנכתב, אני ממשיך להזדהות עם כל מה שכתבתי בו, ובעיקר עם הכותרת: "מדוע חינוך לדמוקרטיה חייב להיות מבוסס על ממד עומק היסטורי". הרי לא ייתכן חינוך לדמוקרטיה בלי אמונה חזקה בהשקפת עולם דמוקרטית. וכמו שכבר

אפשר להתרשם מהמבוא, להערכת השקפת עולם שאיננה מבוססת באופן מודע על ממד עומק היסטורי, היא נכה ומוגבלת במקרה הטוב. אדרבה, התבוננות בלתי משוחדת תגלה שכמעט כל הביטויים להשקפות עולם - בין שזו קסמת בחירות, מאמר דעה או חיבור אקדמי מלומד - מבוססים על ממד היסטורי. ואם אלה פני הדברים - וטוב שהם כאלה - ראוי לעשותם באופן מסודר ורציני עד כמה שאפשר. כן, המסקנה של הסיכום היא שבלי לימוד רציני של ההיסטוריה האנושית, נגזר גם עלינו דלדולה של הרוח. הדלדול הזה ממש מובטח לנו כל עוד נספר לעצמנו את הסיפור הנוח על 'החיים במאה ה-21' המייתרים את לימוד ההיסטוריה כמו שהציע לפני כמה שנים נשיא המדינה שמעון פרס, שהרי "כל המידע נמצא בקצות אצבעותינו" וכן הלאה. אכן המידע נמצא בקצות האצבעות, אבל בניגוד לאותה פרסומת מבריקה משנות השמונים, האצבעות אינן יודעות ללכת לשום מקום אם אין ראש שמנחה אותן לכאן או לכאן. ובראש אמור להיות בסיס של ידע ותובנות, שבלעדיו לא תיתכן הפרקטיקה הדמוקרטית החשובה ביותר: היכולת לשאול שאלות רציניות ואחראיות. הפלא ופלא: זו בדיוק הפרקטיקה החשובה ביותר גם לחינוך. הגדיר זאת יפה יזהר סמילנסקי לפני כארבעים שנה: "חינוך", הוא אמר, "מתחיל בשאלה". לימוד ההיסטוריה באופן הראוי לשמו מבטיח תהליך פורה של שאלות ותשובות וחוזר חלילה.

ראוי לומר כבר כאן עוד כמה דברים בגנות מה שאפשר לתאר כ'משיחיות טכנולוגית'. היא איננה מפתיעה אם היא באה מכיוונם של מי שממציא את הטכנולוגיה של המידע ומתפרנס ממנה פרנסה טובה מאוד. אך למרבה הצער המשיחיות הזאת היא נחלתם של אנשי מקצוע, מחנכים ולא פעם אפילו של ראשי מכללות לחינוך. ממה נפשם... עד היום לא הצלחתי להבין מה בדיוק ההבדל בין תהליך בירור העובדות הקשורות למהפכה הצרפתית, למשל בספרייה, לבין ביצוע אותה תהליך מול המחשב או אפילו מול הסמארטפון. אמנם כן, לספרייה צריך להגיע בעוד הסמארטפון נמצא בכיס. אלא שאם הכיס תפור במכנסיו של כסיל, הרי הסמארטפון אינו יותר מאשר כסילופון. גם כאן שיעור היסטוריה קצר לא יזיק: מאז החל האדם לחפש ברצינות תשובות לשאלות על החיים, על היקום ועל כל השאר, כלומר מאז הבין שהמדע הוא הדרך למצוא את התשובות על השאלות המציקות לו, הוא החל לאסוף את התשובות האלה בשיטות שונות. אחרי המצאת הדפוס במאה ה-15 היו אלה ספרים. מהמאה ה-18 הצטרפו לספרים אנציקלופדיות מקיפות. במאה ה-19 החלו לקום ברחבי תבל ספריות ציבוריות ומערכות חינוך כלליות. גם העיתונות שבמאה ה-19 נהפכה

להמונית תרמה את שלה להפצת הידע. במאה העשרים הצטרפו למשימה הרדיו והטלוויזיה. ואז הגיע המחשב, ואחריו האינטרנט, והיום יש לכולנו סמארטפון. בכל אחד מהשלבים ההיסטוריים האלה תמיד נמצאה מגבלה קטנה: הספרים לא ידעו להשיב בעצמם על שאלות שלא שאלנו אותם. וגם לא האנציקלופדיות. וגם לא הטלוויזיה וגם לא המחשב והסמארטפון. וכדי לקבל תשובות יש לדעת לשאול שאלות. והדרך ללמוד לשאול שאלות עוברת כמו תמיד מבעל הניסיון לחסר הניסיון. כך היה וכך יהיה, ושום אפליקציה לא תשנה את האמת האנושית הבסיסית הזאת.